

**Міжнародна наукова конференція Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у
міжнародний бібліотечний простір» (2024)**

**Семінар «Українська юдаїка: історія збереження та вивчення бібліотечних,
архівних, музейних фондів і пам'яток України»**

Подольський Анатолій Юхимович,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1704-9674>,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,

відділ етнополітології,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса,

Національна академія наук України,

Київ, Україна

e-mail: Apodolskyi@gmail.com

**ЄВРЕЙСЬКА КУЛЬТУРА ТА МОВА ЇДИШ В УКРАЇНІ.
ПАМ'ЯТІ СОФІЇ ПЕТРІВНИ ДРУГОБИЦЬКОЇ (1911–1997)**

У час радянського тоталітаризму Софія Петрівна Другобицька зберігала в Україні колекцію видань мовою їдиш із зібрання Елі Співака, керівника Кабінету єврейської літератури, мови та фольклору Академії наук УРСР (1936–1949 рр.).

Ключові слова: Софія Петрівна Другобицька, юдаїка, мова їдиш, єврейська культура, Елі Співак, Кабінет єврейської літератури, мови та фольклору Академії наук УРСР.

Софія Другобицька була однією із зовсім небагатьох людей в Україні, яка збирала й зберігала літературу мовою їдиш, коли це було небезпечно, в часи комуністичної злочинної влади, зберігала й захищала саму мову, яку дуже любила і чудово знала, їдиш був її рідною мовою. Добре ім'я Софії Петрівни Другобицької сьогодні незаслужено забуте в нашій країні. Цей текст, що

присвячено цій інтелектуальній і героїчній жінці має на меті поновити її ім'я й постать в історії та культурі українського єврейства минулого століття.

Протягом 1993–1997 років доля подарувала мені та моїм колегам (Михайлу Тупайлу, Олегу Беренштейну, Олександрю Зарембі) розкіш спілкування з Софією Другобицькою, вже на самому схилі її дуже важкого і водночас дуже насиченого трагічними й героїчними подіями життя, в якому їй випало пережити жахливі катаклізми ХХ століття, сталінські репресії, Другу світову війну, нацистську окупацію, життя під постійним пресом радянського тоталітарного режиму в другій половині минулого століття і дочекатись, коли її рідна Україна стане незалежною й суверенною державою. Саме таке спілкування, записи розмов із пані Софією, робота з матеріалами Кабінету єврейської літератури, мови та фольклору (далі – Кабінету) Академії наук УРСР і створили для мене можливість написати про життя цієї української та єврейської жінки, крізь яке червоною лінією проходить важка, трагічна, але одночасно прекрасна історія єврейської культури мовою їдиш, що була колись доволі широко представлена на українських землях.

Передовсім, треба відзначити, що Софія Другобицька була відомою в підрадянській Україні у 1940-х роках в колах письменників і вчених, що займалися єврейською мовою, історією, культурою, дослідженнями з юдаїки, передусім як дружина видатного дослідника єврейської мови їдиш, науковця-філолога Елі Співака, який був керівником Кабінету. Проте вона завжди безапеляційно наполягала, що вона в першу чергу не тільки і не стільки «дружина Співака», а є самодостатньою, самостійною особистістю. І це було саме так. Софія Петрівна Другобицька була кандидатом хімічних наук, вченою, яка мала власні наукові праці і власний академічний доробок у царині природничих наук. Крім того, пані Софія була поетесою, писала вірші їдишем, їдишомовний часопис «Штерн» друкував її вибрані літературні твори, також її роботи перекладали українською. Однак головним у її житті стало саме збереження наукової й літературної спадщини її чоловіка, видатного вченого Елі Співака, закатованого сталінським режимом у 1950 році.

Після завершення Другої світової війни, протягом 1948–1953 років комуністична влада в СРСР влаштувала гоніння на євреїв, державний антисемітизм у цей період був фактично неприхованим. Так звані «боротьба з космополітизмом», «справа лікарів», «справа ЄАК» (Єврейський Антифашистський Комітет) були характерною рисою того часу, післявоєнний сталінський антисемітизм торкнувся євреїв України і, головним чином, був спрямований на переслідування єврейського населення в усіх сферах соціального життя, особливим гонінням була піддана єврейська інтелігенція: письменники, вчені, лікарі, вчителі, викладачі університетів. Після Голокосту і страждань в роки Другої світової війни на євреїв, що пережили нацистські переслідування, дискримінацію та геноцид, після війни їх накрила антисемітська хвиля сталінських репресій. У 1949 році Кабінет єврейської літератури, мови та фольклору розпорядженням Президії АН УРСР, що було підписано академіком Євгеном Патоном, був закритий. Однією з головних причин цього жахливого свавілля комуністичної влади була вказана неактуальність та, загалом, шкідливість досліджень з єврейської культури для радянського суспільства. Були репресовані співробітники Кабінету, сам Елі Співак був заарештований та відправлений у катівню чекістів у Москві на Луб'янку. Вирок йому не був оголошений, видатний єврейський вчений філолог з України не витримав знущань та катувань ще до суду і помер у в'язниці в 1950 році. У серпні 1952 року були розстріляні єврейські письменники та вчені по так званій «справі ЄАК». Більшість їх була родом із України. Багато діячів єврейської історії та культури потрапили за ґрати та були відправлені в табори ГУЛАГу.

У той час моторошного державного сталінського антисемітизму Софія Петрівна в Києві працювала і підтримувала дружин і близьких репресованих єврейських письменників. За її спогадами на початку 1950-х вона рятувала від страху, відчаю, болю близьких Іцика Кіпніса, Григорія Полянкера, Михайла Талалаєвського, Йосипа Бухбіндера та інших, які були засуджені радянським режимом та знаходились у в'язницях чи таборах. Сама ж в цей період, хвилюючись за Елі Співака, не знаючи довгий час про його долю, допомагаючи

іншим, залишалась на самоті зі своїм горем. Софія Другобицька була мужньою людиною. В усіх можливих сенсах цього слова.

Після смерті комуністичного тирана і вбивці Сталіна, трохи згодом, у 1956 році вона отримала повідомлення від радянської служби безпеки про те, що її чоловік Елі Співак невинний і вона має приїхати до Москви, щоб отримати довідку про реабілітацію видатного вченого. Вона прибула до Комітету державної безпеки (далі – КДБ) і відмовилась підписувати документ про отримання довідки щодо реабілітації вченого-філолога, керівника Кабінету Елі Співака. Софія Петрівна в обличчя офіцеру КДБ сказала, що Співак не був звинувачений ні в чому, не було суду і не було вироку, таким чином, він не потребує реабілітації чи виправдання, він не був засуджений і не був звинувачений ні в чому, він був закатований у в'язниці. Це була особиста боротьба і особиста перемога Другобицької над злочинним комуністичним режимом.

Вона була мужньою людиною в усіх сенсах, як я вже писав, але відчуваю потребу наголосити про це ще раз і ще раз. Після того візиту до КДБ і не підписання документу про отримання довідки про реабілітацію її чоловіка, пані Софія повернулась до Києва. За її спогадами, майже одразу була звільнена з роботи в Академії наук, з Інституту біохімії, залишилась без улюбленої своєї професійної діяльності, була переселена в однокімнатну, дуже тісну квартиру у будинок АН УРСР на бульварі Лесі Українки, 2. Завжди мала проблеми з влаштуванням на роботу, часто міняла місця своєї роботи і весь час, постійно, щодня була під наглядом і прослуховуванням КДБ, весь час жила на самоті зі своїми спогадами про тих, хто були їй дорогими. Проте, вона ніколи не здавалася, завжди залишалася сильною духом і вірила у свою правоту.

Я познайомився з пані Софією, на самому початку 1990-х років, вже у суверенній Україні, коли цій залізній жінці було вже більше 80 років. Певний період часу я відвідував її майже кожного тижня, декілька разів на тиждень, ходив до неї як на роботу, у її тісну однокімнатну квартиру на бульварі Лесі Українки 2, на другому поверсі цього одного з будинків для вчених у Києві. У нас з нею була

постійна домовленість, перед тим як прийти, я мав зателефонувати і отримати від неї дозвіл на такий візит. Кожного разу, коли вона брала слухавку, декілька секунд мовчала, потім робила такі звуки, немов би прочищала цю слухавку. Якось я наважився поцікавитись у Софії Петрівни навіщо вона це робить. Ця суха, худорлява, маленька, стара, але незламна жінка відповіла мені, що її досі прослуховують і тому вона має захищатись від цього... Пізніше я дізнався, що незважаючи на те, що вже декілька років вже не було радянської тоталітарної держави, це прослуховування не знімали і продовжували вже в часи незалежної України!

Щодо незламності і мужності пані Софії, то була чиста правда. Під час наших зустрічей і розмов, які стосувалися більшою мірою історії єврейської літератури мовою їдиш, долі Кабінету, Елі Співака, пані Софія розповіла, що вона, на відміну від співробітників АН УРСР, у їх числі і науковців Кабінету, що перебували в евакуації під час Другої світової війни (весь склад Кабінету був в Уфі, Башкирія), увесь час знаходилася в окупованому нацистами Києві. Вона пережила розстріли євреїв у Бабиному Яру, що вчинили німецькі окупанти. Свої спогади про цей час вона написала їдишем власноруч, це були зшиті разом чотири великих зошити по 96 сторінок кожний. С. Другобицька ухвалила рішення не залишати ці спогади в Україні та передала їх до книгосховища Єврейського університету в Єрусалимі (тепер, після об'єднання ізраїльських бібліотек Єрусалима, ці матеріали є, ймовірно, частиною колекцій Національної бібліотеки Ізраїлю). Ці Зошити отримав від С. П. Другобицької особисто викладач університету, ізраїльський вчений їдишист Авраам Новерштерн).

Загалом, пані Софія дуже критично ставилася до відродження єврейських студій, особливо культури та літератури мовою їдиш, вже у часи незалежності. Вона встигла зовсім трохи пожити у вільній Україні, але не відчувала значних зрушень у ставленні до збереження єврейської культурної спадщини мовою їдиш. У 1992 році в Академії наук України був створений відділ єврейської історії і культури (тепер – Центр єврейської історії і культури, структурний підрозділ відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса НАН України), який певним чином вважався наступником наукових традицій Кабінету. Проте Софія Петрівна вважала, що рівень науковців Відділу ще дуже далекий до рівня вчених Кабінету: під час наших зустрічей, вона мені казала, що в Кабінеті Е. Співака наприкінці 1930-х років було 15 штатних співробітників, включно з прибиральницею, яка писала чудові вірші їдишем і новому Відділу ще треба багато зробити, щоб вийти на рівень прибиральниці Кабінету. Утім, вона розуміла, що після фактично півстоліття забуття, сталінського терору, радянського державного антисемітизму, треба час, щоб підготувати кваліфіковані наукові кадри для досліджень з юдаїки в Україні.

Гарним проявом такого розуміння став той факт, що С. П. Другобицька у 1995–1996 роках передала відділу єврейської історії та культури значну частину приватної бібліотеки Елі Співака, яка включала й видання 1920-х–1930-х років. Це безцінні видання з єврейської історії, літератури, філологічні праці, художня література мовою їдиш тощо. У 2023 році частина цих книг була передана автором цих тез, А. Ю. Подольським, у відділ фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Софія Петрівна Другобицька померла у Києві у 1997 році, на прощанні з нею були присутні її сусіди, мій колега Олег Беренштейн і я. Її діяльність і доля були незаслужено забуті в Україні. Цим текстом певною мірою ми повертаємо добру пам'ять про Софію Петрівну Другобицьку та її внесок у розвиток єврейської культури в нашій країні.

Anatolii Podolskyi,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1704-9674>,

Candidate of Historical Sciences, Leading Research Associate,

Department of Ethnopolitical Studies,

Kuras Institute of Political and Ethnic Studies,

National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Apodolskyi@gmail.com

JEWISH CULTURE AND YIDDISH LANGUAGE IN UKRAINE.

IN MEMORY OF SOFIA PETRIVNA DRUHOBYSKA (1911–1997)

In the time of the Soviet totalitarianism Sofia Petrivna Druhobytska kept in Ukraine the book collection of publications in Yiddish from the library of Eli Spivak, the head of the Cabinet of the Jewish Literature, Language and Folklore of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1936-1949).

Keywords: Sofiya Petrovna Drugobytska, Judaism, Yiddish language, Jewish culture, Eli Spivak, Cabinet of the Jewish Literature, Language and Folklore of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.